

TARJIMADA EKVIVALENTLIK MUAMMOSI: NAZARIYA VA AMALIYOT

Qo'chqorova E'zoza Ikramdjan qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

"Tarjima nazariyasi va amaliyoti italyan tili" fakulteti talabasi

ezozaikramdjanovna@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjimashunoslikda ekvivalentlik muammosi yoritilib, uning nazariy va amaliy jihatdan tahlili ko'rib chiqiladi. Xususan, ikki til o'rtasidagi farqlar, frazeologik birliklar hamda tarjima tilida umuman muqobili mavjud bo'lmagan so'zlar bilan bog'liq murakkabliklar misollar orqali alohida yoritiladi. Shuningdek, maqolada ushbu muammolarni bartaraf etishda qo'llaniladigan bir qancha samarali usullar haqida batafsil ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: ekvivalentlik, frazeologik birliklar, kommunikativ vazifa, so'zma-so'z tarjima, grammatik transformatsiya, izohli tarjima, tasviriy tarjima, transliteratsiya.

Abstract. This article highlights the problem of equivalence in translation studies and examines its theoretical and practical analysis. In particular, difficulties associated with differences between two languages, phraseological units, and words that have no direct equivalent in the target language are discussed through examples. Furthermore, the article provides detailed information on several effective methods used to overcome these problems.

Keywords: equivalence, phraseological units, communicative function, literal translation, grammatical transformation, explanatory translation, descriptive translation, transliteration.

Аннотация. В данной статье освещается проблема эквивалентности в переводе и рассматривается ее теоретический и практический анализ. В частности, на примерах разбираются трудности, связанные с различиями между двумя языками, фразеологическими единицами, а также словами, не имеющими прямого эквивалента в языке перевода. Кроме того, в статье приводится подробная информация о ряде эффективных способов преодоления данных проблем.

Ключевые слова: эквивалентность, фразеологические единицы, коммуникативная задача, дословный перевод, грамматическая

трансформация, перевод с помощью комментариев (пояснительный перевод), описательный перевод, транслитерация

Kirish. Tarjima ikki davlat va ikki madaniyat o'rtasida ko'prik vazifasini bajaruvchi asosiy vositalardan biridir. Tarjima orqali insonlar boshqa tilda yaratilgan adabiy asarlarni o'z ona tilida o'qish va turli madaniyatlar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Badiiy adabiyotlarni tarjima qilish jarayonida tarjimon o'quvchida tushunarsizlik va begonalashuvning oldini olish maqsadida so'z va iboralarning o'zbek tilidagi mos ekvivalentlaridan (muqobillaridan) foydalanadi. Biroq mos ekvivalentni topish har doim ham oson ish emas va bu jarayonda tarjimon turli muammolarga duch keladi, chunki tillar bir-biridan nafaqat grammatik va leksik jihatdan, balki madaniy xususiyatlari va dunyoqarashi bilan ham farqlanadi. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, har bir tilning o'ziga xos leksik, grammatik va madaniy xususiyatlari mavjud bo'lib, ayrim so'z va iboralarning boshqa tilda to'liq muqobili mavjud emas. Bunday holatlar tarjimondan ikki tilni chuqur bilish, keng lug'at boyligi hamda tarjima jarayonida to'g'ri yechim tanlay olish ko'nikmasi talab etiladi.

Tarjimashunoslikning nazariy va amaliy asoslari. Tarjimashunoslik fani ikki asosiy sohaga – nazariy va amaliy tarjimashunoslikka bo'linadi. Tarjimashunoslikning nazariy qismi tarjimaning umumiy qonuniyatlari, yo'l-yo'riqlari va tillararo muloqot sifatidagi xususiyatlarini ilmiy jihatdan o'rganadi hamda tarjima jarayoni qanday tamoillar asosida amalga oshishi kerakligi va amalda qanday bajarilishini tadqiq etadi. Amaliy qismi esa nazariy qoidalarni bevosita tarjima jarayonida qo'llash, turli matnlarni tarjima qilish, shuningdek, tarjimonlarni tayyorlash, tarjima faoliyatini ta'minlovchi uslubiy va texnik vositalarni yaratish bilan shug'ullanadi. Tarjimashunoslikning nazariy va amaliy jihatlarini tarjima jarayoning turli tomonlarini qamrab oladi. Mazkur ikki yo'nalishning o'zaro bog'liqligi tarjimada ekvivalentlikni ta'minlash masalasida ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Tarjimada ekvivalentlik tushunchasining nazariy asoslari. Ekvivalentlik tarjimaning asosiy shartlaridan biri bo'lib, asl nusxa va tarjima matni o'rtasida mazmuniy, funksional, kommunikativ hamda uslubiy muvofiqlikni ta'minlashni anglatadi. Ekvivalent tarjimada tarjimon asl matnning asosiy mazmuni, kommunikativ maqsadi va muallif ko'zlagan ta'sirini tarjima tilida adekvat tarzda qayta yaratishga intiladi. Masalan, italyan tilidagi *“Ad ogni uccello suo nido è bello”* iborasining o'zbek tilidagi mazmuniy ekvivalenti *“O'z uyining – o'lan to'shaging”* tarzida berilishi mumkin. Agar ushbu iborani kalkalash usuli orqali so'zma – so'z tarjima qiladigan bo'lsak, *“Har bir qushga o'z uyasi*

chiroyli” shakli yuzaga kaladi. Bunday tarjima asl iboraning mazmunini to‘liq ifodalamaydi hamda o‘zbek tilida tabiiy va tushunarli bo‘lmagan ifodani hosil qiladi. Shu sababli iboralarni tarjima qilish jarayonida ularning alohida so‘zlardagi ma’nodan tashqari, umumiy mazmuni, funksiyasi va madaniy xususiyatlarini ham hisobga olish muhimdir. Ekvivalentlikning tarjimashunoslikdagi o‘rni muhim ahamiyatga ega, chunki so‘z va iboralarni kontekstdan ajratib yoki muayyan madaniy tushunchalarni hisobga olmagan holda tarjima qilish ma’noning yo‘qolishi, buzilishi yoki o‘quvchi uchun tushunarsiz bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Tarjima jarayonida mos ekvivalentlardan to‘g‘ri foydalanish esa bunday muammolarning oldini olish va asl matndagi mazmun hamda kommunikativ ta’sirni saqlab qolishga xizmat qiladi.

Ekvivalentlikning asosiy turlari. Qudrat Musayev ekvivalentlikning besh asosiy turini ajratib ko‘rsatadi¹.

I. Ekvivalentlikning birinchi turida tarjimaning asliyatga yaqinligi nisbatan past bo‘lib, asliyat va tarjima matnlarida ifodalangan mazmun o‘rtasidagi muayyan bog‘liqlik saqlanadi. Masalan, *“Mi ha guardato dall’alto in basso”* - *“U menga mensimay qaradi”*. Ushbu italyan tilidagi *dall’alto in basso* iborasining so‘zma – so‘z tarjimasi mazmunni to‘liq ifodalamaydi. Shuning uchun tarjimada uning mazmuniy va kommunikativ vazifasini saqlab qoluvchi *“mensimay qaradi”* birikmasidan foydalanilgan.

II. Ekvivalentning ikkinchi turida tarjima qilinayotgan matnning asliyatga yaqinligi foydalanilgan til vositalarining bir xil emasligi hamda so‘z va sintaktik qurilmalar asosida yaqinlik yo‘qligi bilan izohlanadi, ammo ikki til matnlari ekvivalentlikning birinchi turiga nisbatan mazmunan ko‘proq o‘xshashdir. Masalan, *“Ha risposto al telefono”* – *“U go ‘shakni ko ‘tardi”*. Ushbu misol orqali o‘zgacha lisoniy vositalardan tashkil topgan asliyat va tarjima matnlari aslida bir xil harakatni ifodalashi va bir xil fikr turli so‘zlar asosida ifoda etilishini ko‘rish mumkin.

III. Ekvivalentlikning uchinchi turida ikki tilning mazmunan o‘zaro mos ifoda vositalari leksik tarkib va ba’zan sintaktik qurilish jihatlaridan to‘liq uyg‘un bo‘lmaydi. Bunda tarjimada asliyatning mazmuniy uyg‘unligi saqlanadi, ya’ni kommunikatsiya maqsadi va tasvir usulining saqlanib qolishiga erilishiladi. Masalan, *“Questo non sara un bene per te”* – *“Bu sizni yaxshilikka olib kelmaydi”*. Bu tarzda tarjima qilish tarkibiy jihatdan to‘liq mos kelmasada, ikki

¹ Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005. – B. 55 – 59

tilda ham bir xil pragmatik va kommunikativ vazifani (ogohlantirish ma'nosini) yuzaga chiqarishini ko'rsatadi.

IV. Ekvivalentlikning to'rtinchi turida asliyat va tarjima o'rtasidagi ekvivalentlik yuqori darajada bo'lib, asliyat va tarjima matnlarining leksik tarkibi hamda sintaktik qurilishi o'rtasidagi o'xshashlik bilan izohlanadi. Bunda asliyatdagi ko'pchilik so'zlarga tarjima tilida mazmunan yaqin so'zlar tanlanadi va gapning sintaktik qurilishi ham imkon qadar saqlanadi. Misol uchun, *“Ti ho detto quello che penso di lui, trai le tue conclusioni”* – *“Men senga u bola haqidagi fikrimni aytdim, xulosa o'zingdan”*. Ushbu misolda italyan tilidagi gapning asosiy leksik birliklari tarjimada mazmunan yaqin birliklar orqali ifodalangan. Shuningdek, asliyat va tarjima matnlarining sintaktik qurilishida ham sezilarli darajada o'xshashlik mavjud.

V. Beshinchi turda asliyat va tarjima matnlari orasidagi ekvivalentlik yuqori darajada bo'ladi va leksik tarkiblarning to'la o'xshashligi, asliyat asosiy qismlarining tarjimada batamom saqlanishi bilan ajralib turadi. Masalan, *“Oggi sono andata all'universita”* – *“Men bugun universitetga bordim”*. Ushbu misoldagi gapning asosiy leksik birliklari tarjimada mazmunan to'g'ri va yaqin birliklar orqali ifodalangan. Shuningdek, asliyatdagi asosiy mazmun tarjimada to'liq saqlanib, tarjima matni asliyatga yuqori darajada yaqinlashgan.

Shunday qilib ekvivalentlikning har bir turida matnlar o'rtasidagi semantik umumiylikka asoslanadi.

Ekvivalentlikning tarjima jarayonida amaliy qo'llanishi. Amaliyotda ekvivalentlikni qo'llash ko'plab mezo'larni talab etadi. Birinchidan, kontekstga tayanish va uni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Matndagi ekvivalentga ega bo'lmagan, ko'p ma'noli va omonim so'zlarni muayyan kontekst doirasida ochib berish so'zma – so'z tarjimaning oldini oladi va tarjima jarayonini to'g'ri yo'naltiradi. Masalan, italyan tilidagi ko'p ma'noli *“piano”* so'zini oladigan bo'lsak, u kontekstga qarab *“tekis, silliq”* (sifat), *“sekin, past ovozda”* (ravish), *“qavat”* (ot) yoki *“reja”* (ot) kabi turlicha ma'nolarni anglatadi. Shuningdek, *“È un'emozione che cresce piano piano”* – *“Bu asta – sekin kuchayib borayotgan tuyg'u”* jumlasida *“piano piano”* birikmasini kontekst doirasida *“asta – sekin”* deb tarjima qilish gapning mazmuni va kommunikativ vazifasini to'la saqlab qoladi. Bunda *“cresce”* so'zining lug'aviy ma'nosi *“o'smoq”* bo'lsa – da, hissiyotlarga nisbatan *“kuchaymoq”* ekvivalentidan foydalanish tarjimaning badiiy– ifodali va ta'sirchan chiqishini ta'minlaydi.

So'ma – so'z tarjimadan qochish zaruriyati tarjima amaliyotida muhim o'rin tutadi. Chunki madaniyatga xos tushunchalar yoki semantik murakkab

soʻzlarni tarjima qilishda ekvivalentsizlik yuzaga kelganda, soʻzma – soʻz tarjima qilish maʼnoning buzilishiga va oʻquvchiga tushunarsiz boʻlib qolishiga olib keladi. Masalan, italyan tilidagi “*dare una mano*” birikmasini soʻzma – soʻz tarjima qilinsa, asl tildagi koʻchma maʼno yoʻqoladi va matnning kommunikativ vazifasi toʻliq ochib berilmaydi. Uni kontekstga mos ravishda “*yordam bermoq*” deb oʻgʻirish asl mohiyatni kitobxonga toʻlaqonli yetkazadi.

Semantik jihatdan murakkab soʻzlar, yaʼni bitta leksik birlikning oʻzida butun boshli jarayonni yoki murakkab maʼnolar majmuasini qamrab olishidir. Bunday soʻzlarni tarjima qilish jarayonida yaqona soʻz orqali toʻgʻridan-toʻgʻri ekvivalentga ega boʻlmaydi. Agar tarjimon bunday birliklarga duch kelganda soʻzma – soʻz tarjima usuliga tayanadigan boʻlsa, maʼno toʻliq ochilmay qoladi. Masalan, “*pisolino*” bu oddiygina “*uxlash*” yoki “*uyqu*” emas. Uning semantik tarkibi quyidagi jarayonni anglatadi: *kunduzi, ayniqsa tushlikdan keyin qisqa vaqt davomida mizgʻib olish*. Bunday holatdagi ekvivalentsizlikni bartaraf etish uchun amaliyotda tavsifiy tarjima va izohli tarjima usullaridan foydalaniladi.

Tarjimada ekvivalentlik muammolari va ularni bartaraf etish yoʻllari.

Tarjima jarayonida tarjimon ekvivalent topishda turli muammolarga duch keladi. Bulardan biri ikki til tizimidagi farqlar, yaʼni leksik nomuvofiqliklar, grammatik kategoriyalarning turlicha boʻlishi yoki sintaktik tuzilishdagi oʻziga xosliklar bilan bogʻliqdir. Bunda bir soʻz yoki gapni aniq ekvivalenti bilan tarjima qilishning har doim ham imkoniniyati mavjud emas. Bunday hollarda kontekstga mos ekvivalentni tanlash va turli grammatik transformatsiyalardan foydalanish orqali bu turdagi muammoni hal etish mumkin. Masalan, “*Piove*” soʻzini oʻzbek tiliga toʻgʻridan-toʻgʻri shunchaki “*yogʻmoq*” yoki “*yogʻmoqda*” tarzida tarjima qilinsa, oʻzbek tilida notabiiy va biroz gʻalati gap kelib chiqishi mumkin. Buning oldini olish uchun kontekstdan kelib chiqqan holda grammatik transformatsiyadan foydalanib uni “*Yomgʻir yogʻyapti*” shaklida berish notabiiylikni bartaraf etadi. Italyan tilidagi shaxssiz feʼl oʻz ichiga egani olib kelgani uchun oʻzbek tiliga tarjima qilinganda mantiqiy toʻliqlikni taʼminlash maqsadida ega “*yomgʻir*” soʻzi qoʻshib ishlatiladi. Tarjimashunoslikda frazeologik birliklar va idiomalarni tarjima qilish jarayonida ekvivalentlik topish muammosi oʻzining murakkabligi bilan alohida oʻrin tutadi. Chunki ularning maʼnosi koʻpincha ularni tashkil qilgan soʻzlarning bevosita lugʻaviy maʼnosidan kelib chiqmaydi. Shu sababli ularni soʻzma – soʻz tarjima qilish asl mazmunning buzilishi yoki tushunarsiz ifodaning yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Buning oldini olish uchun maʼnodosh frazeologik birlik yoki funksional jihatdan mos ekvivalentdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, “*Chi dorme, non*

piglia pesci” frazeologik birligi soʻzma – soʻz tarjima qilinsa, “*Kim uxlasa, baliq tutolmaydi*” shaklini oladi. Biroq bu tarzda tarjima qilinganda birlikning koʻchma maʼnosi, yaʼni “mehnat qilish, nimagadir erishish uchun tinimsiz harakat qilish kerakligi” kabi maʼnolar yoʻqoladi. Buni oʻzbek tilidagi maʼno va funksional jihatdan toʻliq mos keluvchi “*Ishlamagan tishlamaydi*” yoki “*Togʻga chiqmasang doʻlona qayda, jon kuydirmasang janona qayda*” kabi ekvivalentlar orqali berish kitobxonga muallifning fikrini toʻliq va tushunarli tarzda yetkazib berishga xizmat qiladi. Tarjimada eng katta va muhim muammolardan biri – tarjima tilida soʻzning ekvivalenti umuman mavjud boʻlmasligidir. Aniqrogʻi, bunday birliklar nafaqat oʻzbek tilida, balki boshqa tillarda ham toʻgʻridan – toʻgʻri muqobiliga ega boʻlmasligi mumkin, chunki bunday turdagi soʻzlar koʻpincha oʻsha xalqning turmush tarzi, madaniyati va dunyoqarashidan kelib chiqqan holda yuzaga keladi. Bunday muammoni hal etishda tarjimon vaziyatdan kelib chiqqan holda izohli tarjima, tasviri tarjima yoki transliteratsiya usullaridan foydalanadi. Masalan, “*meriggiare*” soʻzining oʻzbek tilida bir soʻzli aniq ekvivalenti mavjud emas. Uni matnda izohlash yoki tasvirlash orqali “*kunning eng issiq payti, odatda tushdan keyin soyada dam olish*” tarzida berish mumkin. Bu usul soʻzning asl maʼnosi va milliy-madaniy boʻyoqdorligini toʻla saqlab qolishga yordam beradi.

Xulosa. Oʻrganilgan masala yuzasidan quyidagi fikrlarni bildirish maqsadga muvofiqdir. Tarjima jarayonida mos ekvivalentni topish tarjimashunoslikning eng muhim hamda murakkab muammolaridan biridir. Xususan, ikki til oʻrtasidagi leksik-grammatik farqlar, frazeologik birliklar hamda tilda muqobili mavjud boʻlmagan madaniy-milliy birliklarga ekvivalent izlash nazariy va amaliy jihatdan qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Biroq kontekstga tayanish, funksional jihatdan mos muqobil tanlash, shuningdek, grammatik transformatsiya, izohli tarjima, tasviri tarjima va transliteratsiya kabi usullardan foydalanish yuqoridagi muammolarni muvaffaqiyatli bartaraf etish imkonini beradi. Bu esa oʻz navbatida, tarjima asarning mazmun-mohiyati va badiiy-estetik boyligini kitobxonga toʻliq hamda tushunarli tarzda yetkazib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyhati:

1. Ergashova B. S. *Tarjimonlik mutaxassisligiga kirish*. – Toshkent: “Latviya Print” nashriyoti, 2025.
2. Musayev Q. *Tarjima nazariyasi asoslari*. – Toshkent: Fan, 2005.
3. Gʻofurov I., Moʻminov O., Qambarov N. *Tarjima nazariyasi: oʻquv qoʻllanma*. – Toshkent: Tafakkur Boʻstoni, 2012.

4. Mona Baker. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London and New York: Routledge, 2018.
5. Halverson S. *The Concept of Equivalence in Translation Studies*// Target. International Journal of Translation Studies, 1997.
6. Panou Despoina. *Equivalence in Translation Theories: A Critical Evaluation* // Theory and Practice in Language Studies, Vol. 3, No. 1, pp. 1-6, January 2013.